

พันธุ์ข้าวโบราณ ที่ปราการในบทสู่ขวัญข้าว ของชาวล้านนา

สุนทร คำยอด

๓๖๐๗๙๙๐

อาจารย์

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่จ๊ะ

เกริ่นนำ

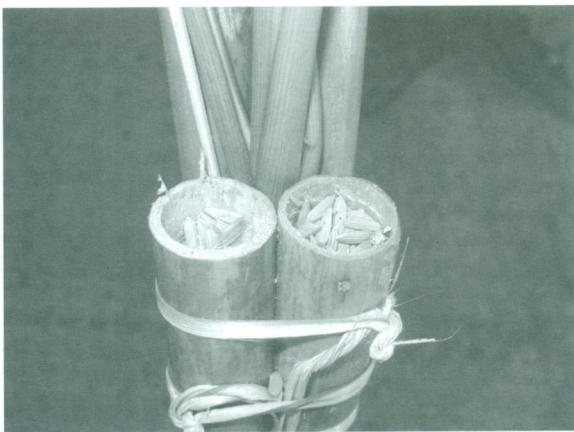
คนไทยบริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก ชาวนาเป็นอาชีพที่คนไทยภาคภูมิใจและกล่าวว่าเป็น “กระดูกสันหลังของชาติ” คนไทยจะภูมิใจกับตัวเลขการส่งออกข้าวโดยจะเบรียบเทียบกับยอดส่งออกข้าวของประเทศเพื่อนบ้าน หากจะตามเยาวชนไทยว่าทุกวันนี้รับประทานข้าวพันธุ์อะไร คำตอบที่ได้รับคงคาดเดาได้ไม่ยากคือ “ไม่ทราบ” คนไทยไม่รู้จักแม้แต่พันธุ์ข้าวที่บริโภค จะมีประโยชน์อะไรที่จะภูมิใจว่าเป็นประเทศที่ส่งออกข้าวมากที่สุดในโลก ปราการการน์ตั้งกล่าวเป็นการถอกย้ำได้เป็นอย่างดีว่า “วัฒนธรรมชาวนา” ได้ล่มสลายมานานแล้ว

ข้าวเป็นอาหารที่สำคัญ การปลูกข้าวถือได้ว่าเป็นกิจกรรมในวัฒนธรรมของชาวนา วัฒนธรรมชาวนาในอดีตให้ความสำคัญกับข้าวตั้งแต่เริ่มปลูกจนถึงเก็บเกี่ยว จะมีพิธีกรรมเข้ามากำกับทุกขั้นตอนในการทำนา เช่นเดียวกับวัฒนธรรมล้านนาที่ได้ให้ความสำคัญกับข้าว เนื่องจากเป็นเครื่องประกันความอยู่รอดของตนและครอบครัว ความกังวลในความมั่นคงด้านอาหารถือได้ว่าเป็นปัญหาของชาวนา นาทุกยุคทุกสมัย ดังนั้นชาวล้านนาจึงใช้พิธีกรรมเป็นเครื่องสร้างขวัญและกำลังใจ เนื่องจากวิชีวิตของชาวนาในอดีตที่ผลผลิตขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่อากาศ น้ำฟ้าสายฝน ทุกอย่าง ตั้งอยู่บนความไม่นิ่นแน่นของธรรมชาติที่คาดเดาไม่ได้ เมื่อคนเช่นปัจจุบัน ระบบเศรษฐกิจที่เน้นการผลิตเพื่อปริมาณในครัวเรือน วิชีวิตที่วนเวียนอยู่ระหว่าง “อิ้มกับดود” พิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวจะเป็นประดิษฐกรรมทางวัฒนธรรมที่เข้ามาขัดความหวาดกลัวเชี่ยวชาญและป้องขัยศูนย์ในวัฒนธรรมชาวนาให้มีกำลังใจในการต่อสู้ให้มีชีวิตรอดต่อไป

อาชีพที่สำคัญของคนล้านนาในอดีตนั้นคือการทำนา องค์ความรู้เรื่องข้าวถูกสั่งสมและถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น

โดยเฉพาะเรื่องพันธุ์ข้าวที่ชาวนาจะให้ความสำคัญเป็นพิเศษ ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นว่า สภาพากาศที่ผ่านแปรคาดคะเนได้ยก ชาวนาจะเลือกพันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกให้เหมาะสมกับสภาพอากาศ ดังนั้นพันธุ์ข้าวที่ใช้ในการเพาะปลูกในแต่ละครั้งจะมีความหลากหลาย ซึ่งเป็นปัจจัยในการชี้ดัดความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งเป็นความมั่นคงทางอาหารที่สามารถเป็นหลักประกันความมั่นคงของชีวิต ต่างจากชาวนาในปัจจุบันที่ต้องปลูกข้าวตามใจตลาด และรู้จักพันธุ์ข้าวที่ได้รับการ “พัฒนาสายพันธุ์” ที่มีการตั้งชื่อพันธุ์เป็นตัวเลข อาทิ กข6 กข8 กข12 กข13 กข15 กข27 กข35 ฯลฯ ภายใต้วาทกรรมการพัฒนาผลกระทบจากการโดยตรงหรือการสูญพันธุ์ของพันธุ์ข้าวโบราณ ที่ต้านทานต่อแมลง ทนแล้ง ทนน้ำท่วม มีความสามารถดูดธาตุอาหารสูง สิ่งเหล่านี้คือการถอกย้ำความล่มสลายของสังคมชาวนา จากปัญหาที่กล่าวมาข้างต้นจึงเป็นแรงบันดาลใจในการเขียนบทความเรื่อง “พันธุ์ข้าวที่ปราการในบทสู่ขวัญข้าว ของชาวล้านนา” เพื่อให้เห็นถึงความหลากหลายของพันธุ์ข้าวโบราณ ที่ได้รับการบันทึกผ่านบทร้องในพิธีกรรมที่เรียกว่า “บทสู่ขวัญข้าว” ของชาวล้านนา

บทสู่ขวัญข้าวของชาวล้านนา

เมื่อกีบเกี่ยวข้าวเสร็จสิ้นช้านานจะนำข้าวเข้ากีบในยังฉาง ขันตอนนี้จะมีการสู่ขวัญข้าว โดยใช้ขับสู่ขวัญข้าว จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า บทสู่ขวัญข้าวนี้พับในทุกภาคของประเทศไทยอาจมีชื่อเรียกดั่งกันแต่มีจุดมุ่งหมายเดียวกัน นอกจากนี้ยังพับในวัฒนธรรม ไทยอีกด้วย หรือแม้แต่วัฒนธรรมลาว ความเชื่อเรื่องข้าวนี้จะเป็นความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เชื่อถือเรื่องผีที่สิงสถิตในข้าว บางกลุ่มก็เรียกแม่โพสพ แม่โคสก ย่าขวัญข้าว ปู่ขวัญข้าว ตามแต่ความเชื่อถือของคนในถิ่นนั้นหลังจากได้รับอิทธิพลทางความเชื่อจากทั้งพระราหมและพุทธศาสนา “ผีข้าว” ก็กล้ายเป็นเทพเจ้า และยังถูกกล่าวถึงและมีบทบาทในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

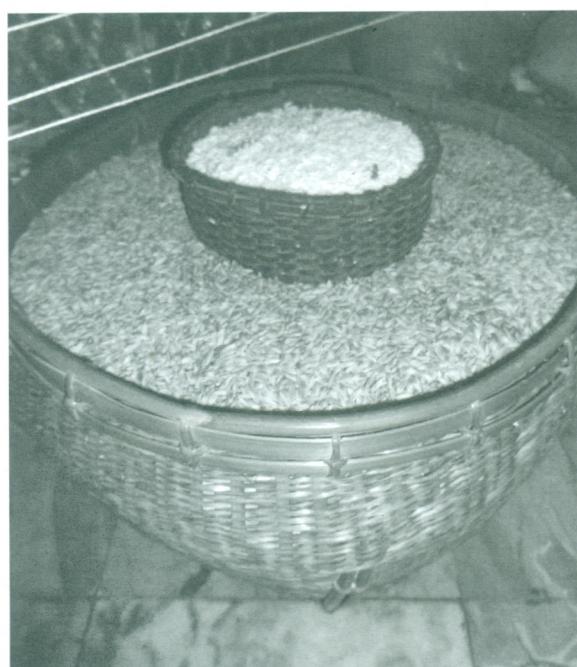
กลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความเชื่อเรื่องขวัญ เชือว่าขวัญเป็นพลังในการดำเนินชีวิต ขวัญถืออยู่กับสิ่งต่าง ๆ และสามารถหนีหายหรือซ่อนรับได้ ดังนั้นชาวล้านนาจึงมีพิธีกรรมสำหรับให้ขวัญกลับมาหาอยู่รูปแบบ ออาทิ ส้อนขวัญ โหนขวัญ และเรียกขวัญ (สู่ขวัญ) ในการทำนาช้านานจะเรียกขวัญความ เมื่อแล้วเสร็จดูการทำนา เช่นเดียวกับที่จะเรียกขวัญข้าว ก่อนที่จะนำข้าวใส่ยัง ซึ่งเป็นการสะท้อนความละเอียดอ่อน ละเอียดละเอียดในวิถีชีวิต ที่เคารพต่อสิ่งที่มีพระคุณมาได้มอง ทุกอย่างเป็นเพียงทรัพยากรเหมือนกับภาคการเกษตรในปัจจุบันที่อยู่ภายใต้วิถีคิดแบบเสรีนิยมใหม่

การเรียกขวัญข้าวจะทำโดย “ปู่จารย์” หรือ อาจารย์ ที่ทำหน้าที่เป็นผู้นำด้านความเชื่อในสังคมล้านนา เจ้าภาพ จะเตรียมเครื่องบังคับพลี เครื่องสังเวยต่าง ๆ รวมไปถึงขันตัง สำหรับปู่จารย์ ซึ่งตรงกับภาษาไทยภาคกลางคือเครื่องกำนัล โดยปู่จารย์จะใช้ “คำเรียกขวัญข้าว” ซึ่งมีลักษณะเป็นร้อยแก้วบางตอนมีส้มผัดเทียบได้กับร่าย จากการศึกษาพบว่าคำเรียกขวัญข้าวในแต่ละท้องถิ่นนั้นมีรูปแบบและเนื้อรหามาไม่ต่างกันนัก โดยจะกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ เมื่อครั้งเสวยพระชาติ เป็นไก่เชือ “สุริยะมังคี” กล่าวถึงการกำเนิดข้าว สาเหตุที่ข้าว

มีเมล็ดที่เล็กลง กล่าวถึงนางโพสพ แล้วจึงเรียกขวัญข้าวโดยพระนามถึงพันธุ์ข้าวต่าง ๆ ตอนท้ายเป็นการผูกขวัญ บทเรียกขวัญข้านั้นเป็นการผูกความเชื่อทั้งพุทธและพีโนสังคม ล้านนาได้อย่างลงตัว ปัจจุบันพีโนสังคมนี้เรียกขวัญข้าวเก็บจะสูญหายไปจากสังคมเนื่องจากการผลิตเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม การเก็บเกี่ยวบางพื้นที่ใช้รถเกี่ยวข้าวขนาดใหญ่ ยังคงเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นเช่นในอดีต เพราะเมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จชานาจะขายข้าวให้แก่พ่อค้าที่มารับซื้อดังนั้นการเรียกขวัญข้าวอาจกล่าวได้ว่าสูญหายไปจากสังคม รวมไปถึงวิถีคิดแบบวิทยาศาสตร์ และการเน้นการผลิตเพื่อการค้า ข้าวจึงเป็นเพียงผลผลิตอย่างหนึ่งที่ไม่ได้มีคุณค่าทางจิตใจ ไม่ใช่เครื่องซื้อขาย ความอยู่รอดเช่นในอดีต หากปัจจัยที่สำคัญคือ “เงินตรา” ที่มีคุณค่ามากกว่าสิ่งอื่นใด

พันธุ์ข้าวโบราณที่ปราฏภูในบทสู่ขวัญข้าวของชาวล้านนา

บทสู่ขวัญข้าวจะมีตอนหนึ่งที่จะพระนามพันธุ์ข้าวต่าง ๆ เพื่อเรียกขวัญข้าวให้มาอยู่ยังยังฉาง นับว่าเป็นส่วนที่สำคัญที่ปั่นเพาะ ตก ย้ำ ช้ำ หวาน คนในสังคมเกษตรให้รู้จักพันธุ์ข้าวต่าง ๆ บางครั้งมีการระบุแหล่งที่นิยมปลูกไว้ในตัวบทอีกทั้งได้แสดงชั้นเชิง ความสามารถของผู้ประพันธ์ที่จะนำพันธุ์ข้าวมาอ้อยเรียงให้เกิดความไพเราะ บทความนี้จะเลือกคำเรียกขวัญจากจังหวัดต่าง ๆ ในภาคเหนือ ได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดลำปาง จังหวัดแพร่ และจังหวัดน่าน โดยจะแสดงในรูปแบบของตารางที่ระบุชื่อพันธุ์ข้าวและแหล่งที่ผลิตโดยมีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงชื่อพันธุ์ข้าวโบราณที่ปรากฏในคำเรียกขัญฉบับพญาเม็งมุจ จังหวัดเชียงใหม่

ลำดับ	ชื่อพันธุ์ข้าว	แหล่งที่นิยมปลูก
1	ข้าวป่วนงาม	เมืองแก่นท้าว
2	ข้าวจ้าว	บ้านสัก/บ้านดง
3	ข้าวกุ้มพง	บ้านอื่นเมืองสอย
4	ข้าวกาบอ้อย	บ้านลือ เมืองยอง
5	ข้าวฝอยทอง	ตะเก้งหงสา
6	ข้าวพา	ลำพูน/เชียงใหม่
7	ข้าวรากไฝ	อะลัว เชียงแข็ง
8	ข้าวดอกแดง	เชียงแสน เชียงราย
9	ดอกคาย	บ้านลือ เมืองเหนือ
10	ข้าวเขือ	บ้านค้อ เมืองคง
11	เข้าแฟะสามเดือน	-
12	ข้าวมูลท้าว	-

จากตารางข้างต้น ปรากฏชื่อพันธุ์ข้าวจำนวน 12 ชื่อ และได้ระบุแหล่งที่นิยมปลูกจำนวน 10 ชื่อ ไม่ระบุแหล่งที่ปลูก 2 ชื่อ

ตารางที่ 2 แสดงชื่อพันธุ์ข้าวโบราณที่ปรากฏในคำเรียกขัญฉบับวัดชมพุหลวง จังหวัดลำปาง

ลำดับ	ชื่อพันธุ์ข้าว	แหล่งที่นิยมปลูก
1	ข้าวงามวง	เมืองแก่นท้าว
2	ข้าวจ้าว	เมืองจำปา
3	ข้าวคายคำ	ไกรลาภยุงแ伦
4	ข้าวดอกแดง	อัจฉริยะสา
5	ข้าวมากแครว	เมืองเหนือ
6	ข้าวพาวาแทก	อัจฉริยะสา
7	ข้าวพามีดคำ	เมืองกุหิวิวา
8	ข้าวกุ้มหาหาร	เมืองห้อ
9	ข้าวเสี้	บ่อว้า
10	ข้าวมากเขือ	-
11	ข้าวจันทร์	-
12	ข้าวแก้ว	-

ตารางข้างต้น ปรากฏชื่อพันธุ์ข้าวจำนวน 12 ชื่อ และได้ระบุแหล่งที่นิยมปลูกจำนวน 9 ชื่อ ไม่ระบุแหล่งที่ปลูก 3 ชื่อ

ตารางที่ 3 แสดงชื่อพันธุ์ข้าวโบราณที่ปรากฏในคำเรียกขัญฉบับบลสุขัญข้าวเมืองแพล พ.ศ. 2379 จังหวัดแพร่

ลำดับ	ชื่อพันธุ์ข้าว	แหล่งที่นิยมปลูก
1	ข้าวพะ	เมืองแก่นท้าว
2	ข้าวฝอยทอง	อัจฉริยะสา
3	ข้าวราไฝ	เชียงแข็ง
4	ข้าวมะเขือ	เชียงแสน เชียงราย
5	ข้าวพา	เชียงใหม่
6	ข้าวจ้าว	ป่าสักป่าเริง
7	ข้าวกำโพง	เมืองสอด/เมืองสร้อย
8	ข้าวกาบอ้อย	-
9	ข้าวใหม่ทอง	-
10	ข้าวดาลัย	-
11	ข้าวจันทร์หอม	-
12	ข้าวสารอยพ้าว	-
13	ข้าวห้าว	-
14	ข้าวเหมยนอง	-
15	ข้าวพาหลวง	-
16	ข้าวผาน้อย	-
17	ข้าวรากไฝ	-
18	ข้าวเทียนอ่าง	-

ตารางข้างต้น ปรากฏชื่อพันธุ์ข้าวจำนวน 18 ชื่อ และได้ระบุแหล่งที่นิยมปลูกจำนวน 7 ชื่อ ไม่ระบุแหล่งที่ปลูก 11 ชื่อ

ตารางที่ 4 แสดงชื่อพันธุ์ข้าวโบราณที่ปรากฏในคำเรียกขัญฉบับขัวญู้ข้าวเมืองแพล พ.ศ. 2379 จังหวัดแพร่

ลำดับ	ชื่อพันธุ์ข้าว	แหล่งที่นิยมปลูก
1	ข้าวเทียนอ่าง	เมืองยาง/ทุ่งยาง/เชียงของ
2	ข้าววางแผน	ทุ่งย่าง
3	ข้าวแก้ว	เมืองฝาง
4	ข้าวก้ม	เมืองสิง/เมืองส้อย
5	ข้าวกาบอ้อย	เมืองยอง
6	ข้าวฝอยทอง	อัจฉริยะสา
7	ข้าวพา	เมืองลำพูน/เมืองเชียงใหม่
8	ข้าวกาบไถ	เมืองสรวย เชียงแรง
9	ข้าวนาหมาแดง	เมืองคอม/เมืองชา
10	ข้าวขาว	เมืองสวด/เมืองพี
11	ข้าวถวาร	เมืองลือ
12	ข้าวมากเดือ	-

ลำดับ	ชื่อพันธุ์ข้าว	แหล่งที่นิยมปลูก
13	ข้าวจันทน์	-
14	ข้าวยาบีก	-
15	ข้าวหัวรอก	-
16	ข้าวมากกอก	-
17	ข้าวหนามคำ	-
18	ข้าวดอกคำ	-
19	ข้าวส้อยพ้าว	-
20	ข้าวยาوا	-
21	ข้าวผ่านอ้อย	-
22	ข้าวพาหหลวง	-
23	ข้าวทางพวง	-
24	ข้าววางแผนอย	-
25	ข้าวໄຟໄກ	-
26	ข้าวกาส่า	-
27	ข้าวผ้า	-
28	ข้าวดอกดู่	-
29	ข้าวขาทางช้าง	-
30	ข้าวกาบกล้ำ	-
31	ข้าวลาມบลี	-
32	ข้าวรำมแพล	-
33	ข้าวแสนพุง	-

ตารางข้างต้น ปรากฏชื่อพันธุ์ข้าวจำนวน 33 ชื่อ และได้ระบุแหล่งที่นิยมปลูกจำนวน 11 ชื่อ ไม่ระบุแหล่งที่ปลูก 22 ชื่อ

บทสรุปท้าย

จากตารางแสดงชื่อพันธุ์ข้าวทั้ง 4 ตารางโดยจำแนกตามจังหวัดที่พบต้นฉบับคำเรียกวัณย์ พบว่ามีชื่อพันธุ์ข้าวโบราณทั้งหมด 75 ชื่อ บางชนิดได้บอกแหล่งที่นิยมเพาะปลูกซึ่งสะท้อนว่าองค์ความรู้ด้านการทำของคนโบราณในคำเรียกวัณย์ข้าวข้างต้นมีพันธุ์ข้าวบางชนิดที่ยังปฏิบัติในปัจจุบันอาทิ ข้าวเมียนอง ข้าวเมืองเชือ แต่พันธุ์ข้าวส่วนใหญ่ที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้นผู้เรียนสันนิษฐานว่า บางชนิดอาจสูญพันธุ์เนื่องจากพันธุ์ข้าวโบราณนั้นแม้จะทนแล้ง ทนน้ำท่วม ทนทานต่อโรค แต่ข้อเสียคือ ไม่ต้องสนใจต่อตลาด แม้ว่ากระแสสังคมปัจจุบันจะหันมาสนใจพันธุ์ข้าวพื้นเมืองซึ่งเป็นเรื่องที่น่ายินดียิ่ง แต่ยังมีองค์ความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ข้าวอีกมากที่ซ่อนเร้นอยู่ในงานวรรณกรรมของล้านนา รอผู้สนใจเข้ามาศึกษา เพื่อเติมเต็มองค์ความรู้ที่ขาดหายเนื่องจากการล่มสลายของวัฒนธรรมชาวนा

